

Explosionen i Björkborn den 17 december 1940 omkring kl. 15.15

Utskrift av intervju med Håkan Rosvall (1908-2009) gjord i Arvika den 19.1 1999. Rosvall var då 90 år. Han var poliskommissarie i Karlskoga 1938-49. Texterna är något justerade jämfört med det inspelade. Frågorna är inte utskrivna men några finns för sammanhangets skull inom parentestecken. Håkan Rosvall var mellan 1938 och 1949 poliskommissarie i Karlskoga. Sammanlagt var han verksam i staden under närmare 40 år och pensionerades 1973 efter att återvänt till Karlskoga för sina två sista år i tjänst. Björn Albinson från Värmlands Brandhistoriska Klubb gjorde intervjun.

Det började för min del med att jag kom i en polisbil tillsammans med tre poliser. Vi hade varit i luftskyddscentralen på civilförsvärsövning nere i Boåsberget. Av någon anledning körde vi hem över Karls-Åby. När vi kom ut på Karls-Åby fick vi se ett fruktansvärt svart rökmoln som steg upp från Björkborn. Väldigt svart! Jag sade med en gång att vi åker ner till Björkborn och det gjorde vi men vi kom inte längre än till porten. Portvakten stoppade oss och sa att det inte var värt att fortsätta. Men jag skulle ju in. Jag frågade efter brandchefen för det var honom jag sökte. – ”Han är på brandplatsen och där är överingenjören också” - sa vakten.

Jag sprang men det var så halt, det var ju i december, att jag fick lugna ner mig och gå så fort jag kunde. När jag närmade mig branden så var där väldigt rökigt och väldigt dålig sikt. Men jag har ett klart minne av att jag såg en man i uniform och en civil som stod där framme. Då förstod jag att det var brandchefen och gick emot dem. Det var rökigt, men jag uppfattade dem i alla fall. Då kom den där explosionen, en oerhörd explosion. Allting framför mig for i luften. Jag kastades baklänges av tryckvågen. Hur långt vet jag inte. Jag kanade i sittande ställning en bra bit och slog ryggen emot en tegelbyggnad. Där blev jag sittande. Sedan kom det förfärligt med träsplitter och jordklumpar. Men kroppen var skyddad av ett utskjutande plåttak som fanns på huset. Jag hade ju tur att inget kom på benen.

Jag var borta ett tag tror jag men antagligen bara några ögonblick. Jag skulle ju bort därifrån och började kravla mig upp och linka iväg. Jag var sönderslagen i ryggen och gick åt andra hållet i blindo. När jag kommit en bit bar det brant uppför och det var gräsbevuxet. Jag kravlade på alla fyra. När jag kom upp på krönet kom en ny smäll. En fruktansvärd smäll och jag åkte på huvudet ner för branten som var en skyddsvall. Men det visste jag inte. Det var ju mer eller mindre panik. Jag åkte på huvudet ner på insidan vällen. Där nere lade jag mig med armarna om huvudet för jag förstod att det skulle komma klumpar där också men det gjorde det faktiskt inte. När det blev tyst igen tittade jag upp och då låg jag bredvid en stor plåtdörr som gick till en mindre tegelbyggnad och på dörren stod det 4000 kg trotyl. Då fick jag bråttom därifrån. Det var ett förrådshus för trotyl.

Jag linkade vidare. Vällen var bara på tre sidor. På fjärde sidan var ingen vall och det var utblåsningssidan. Jag knallade på mot porten för jag skulle ut. När jag var halvvägs kom en så-

dan där förfärlig smäll igen. Då stod där en pansarkur så jag kilade in och genom siktspringorna som fanns på kuren såg jag, och det har jag det tydligaste minne av, hur ett helt cykelstall med plåttak över, dubbelt var det och säkert 40-50 cyklar, reste upp högt, högt, i luften. När det stannade började cyklarna ramla och så for allt ihop.

Och jag ut och stack vidare. Ut genom porten skulle jag. Där låg en tennisplan och ett landstormkompani stod uppställt där, med en officer framför. Av någon anledning skulle jag dit och tog mig in genom staketet och gick fram mot officeren.

Men jag hann aldrig fram förrän det kom ytterligare en smäll – den fjärde. Och då sprang hela kompaniet in i en matsalsbarack som stod på tennisplanen. Och de sögs in där med kaptenen som siste man och jag efter honom. Jag vet inte varför jag skulle med. Men så kom tryckvågen och tryckte in taket på baracken med påföljden att alla skulle ut. De sprang. Officeren nästan kastades ut. Jag höll i en dörrpost och blev sittande på backen bredvid baracken. Alla gubbarna sprang till skogs. Inte nog med det, kaptenen och jag satt där, då kom det en 15 cm haubitsgranat – vi hörde visslandet. Den slog ner 15 meter från mig på isen på tennisbanan. Det var några obehagliga ögonblick innan vi kom underfund med att den var oladdad.

Kaptenen och jag var kvar men jag hade inget där att göra och kilade ner från tennisplanen och kom till en brandbil. Stadens brandkår hade kommit och där stod en brandman kvar som vakt vid bilen. Framför brandbilen stod två ambulanser. De var stadens ambulanser som kört fram men blivit stoppade vid grinden. Smällen som var förut hade tryck in vindrutorna på bägge ambulanserna. De som körde följde med landstormkompaniet till skogen.

En polisman var kvar och väntade på mig. Då kommer två som jag förstod var krutbruksarbetare ledande på överingenjören. Han var svårt skadad. Vid första explosionen hade han kastats bakåt i ett syrabad. Han var uppbränd på ändan och ryggen så att kläderna hängde kring honom. Och han vrålade som alldeles besatt och slog omkring sig – han var helt vansinnig - av smärta naturligtvis. Så de fick inte in honom i ambulansen men den där polismannen jag hade med mig – Enar Jansson hette han förresten – var en resolut karl. Han hoppade fram och klippte till överingenjören ordentligt så att han svimmade helt enkelt. Han slog knock-out på honom. Sedan fick han in honom i ambulanser och satte sig vid ratten och körde till sjukstugan med honom.

Jag måste försöka ta mig till staden och ta hand om polisen. Det skulle ju organiseras en del. Jag började lufsa ut från Björkborn och mot Karls-Åby. Men när jag kom till badhuset så fick jag se hur ett 20-tal mer eller mindre lättklädda damer kommit utrusande ur badhuset. Simhallens kakelklädda väggar hade ramlat av. Och detta kunde jag inte göra något åt utan fortsatte. Men i detsamma kom en lastbil och lastbilsföraren stannade och fick upp dessa damer på lastbilsflaket och bredde en presenning över dem och körde iväg. Jag hörde sen att han körde hem dem allihop. Det ju väldigt rådigt gjort.

(Hur såg du ut nu?)

Jag hade en sådan där krimmelmössa – en vintermössa vi hade på den tiden. Den satt allt kvar och det var antagligen tack vare den att jag inte slog huvudet så illa. Och så hade jag en lång poliskappa. Det var svårt att springa i den så det blev ett lunkande. Men det kom en personbil som jag stannade och då fick jag lift till polisstationen.

Där var landsfiskal Wassberg. Han bestämde att han och jag skulle åka ut till Björkborn – till Björkborns civilförsvarscentral som låg i ett bergrum under Björkborns herrgård. Det kallades Skyddsrum 9 tror jag och var insprängt i berget. Där var en jädrans massa folk. Det var utmatade krutbruksarbetare och där var ingenjörer – jag kan inte säga allt vad de var. Mycket folk och väldigt rörigt. Jag förstod då att brandsoldaterna var borta.

Men det var en i skyddsrummet som var kallblodig och det var chefen för luftskyddet. Han noterade klockslag för varenda smäll och var ute och tog temperatur och väder. Det var många som tyckte detta var löjligt men vi uppskattade detta väldigt mycket för det var faktiskt så att han hade tidtabell över alltihop.

Sedan var det en episod – för small gjorde det undan för undan fortfarande. Det kom en ingenjör eller krutbruksarbetare in där och sa ”går nitroglycerinen (alltså nitroglycerinfabriken) i luften då går halve Karlskoga”. Han talade om att ”det var så ordnat i denna nitroglycerinfabrik att om man bara kom in igenom skyddsvallen så är det en tunnel in där och det finns ett handtag, som är plomberat, och om man rycker i det så far all nitroglycerinet ut i Timsälven”. Sedan sa han att ”om jag bara får med mig någon så ska jag försöka ta mig dit”. Det tyckte alla var modigt och den här polisen Jansson sa att ”jag följer med”. Dessa två kravlade sig fram i mörkret mellan bränderna. Det brann ju här och där för det var mycket trähus och taken var ofta av trä. Men när de kom dit och kröp in genom tunneln så var där bara ett enda stort svart hål. Fabriken hade gått för länge sedan. Det var en av de största smällarna och kanske den som knäckte fönsterrutorna i Karls-Åby. I husen som låg närmast gick en massa rutor så att lägenheterna måste evakueras.

Själva staden låg så långt bort att det kunde bara bli mindre skador. Men det tog t.ex. de stora fönstren på Stadshotellets matsal – det var på en innergård. Tryckvågen kom efteråt. Det var litet mellanrum mellan smällen och tryckvågen. Den som gjorde att kompaniet sprang.

Det var väldigt rörigt med många förslag på vad som skulle göras men det gick ut på att vi skulle vänta till det slutat smälla. De som var till nitroglycerinen kom ju tillbaka och berättade detta. Det blev lugnare och lugnare men det smal och det höll faktiskt på till klockan fyra på morgonen – alltså i tolv timmar.

(Panik i Karlskoga?)

Jovisst var det oroligt. När jag kom tillbaka så beordrade vi ut en polisbil med en polis i som for omkring och lugnande folk. Civilförsvarets hemtjänst gick i funktion för att ta hand om de lägenheter som måste utrymmas på Karls-Åby. Men någon större panik kan jag inte säga det var. Men att det var mycket oroligt folk. Och man var rädda för hur många krutbruksarbetare som hade gått åt. Men jag tror nu efteråt att den där polisbilen gjorde nytta. Det påstods så åtminstone. Polisen fick inte reda på mer än vad jag berättade.

Det var det inget mer intermezzo förrän det började ljusna och det var bara en liten detalj. Landshövdingen kom, Hasselroth med uppvaktning, och började rya. Han var av den gamla sorten, som skrek och domderade. När det vart ljust ville han ut och titta. När han kom en bit upptäckte han ett skyddsrum. Då gick han fram och skulle öppna dörren men den var låst med ett hänglås. Då blev han synnerligen upprörd, röt och skrek. Men då kom det fram en ingenjör – som var för resten tämligen påstruken för i paniken hade nog en del druckit en hel del – och förklarade på sitt lite halvrusiga sätt ”det där är inget skyddsrum landshövdingen. Det där ett skydd för en transformatorstation och den ska vara låst”. Jo – det blev ingen skandal av det.

Sedan hände ingenting förrän de sa att nu måste det vara slut. Det var ingen smäll på länge. Då började det bli tal om att bevakningen skulle ut. Det var sabotage! Det var ingen tvekan om att det var sabotage. I nians skyddsrum var det helt klart att det måste vara sabotage. Per telefon beordrade jag alla poliser dit ut. De fanns fem ingångar till Björkborns fabriksområde - i staketet alltså – som skulle bevakas. Det dröjde inte länge förrän det kom poster från landstormskompaniet. De hade samlats igen och vid varje grind kom det en landstormsman. Det gick bra för de kände varandra. Men mellan klockan 8 och 9 på förmiddagen kom det ett linjekompani¹ från I 3. De också slog en ring kring Björkborn men på längre avstånd så vi såg dom aldrig. Det var ju farligt om någon skulle ha gått mot dom. Det var ju unga värnpliktiga så nog blev det bevakat alltid och det var ju naturligtvis pga. sabotage.

Det var förbjudet för utlänningar att visats i Karlskoga med undantag för handelsdelegationer från Argentina, Persien och ev. Holland. De fick vara kvar i Bofors och bodde inom Bofors fabriksområde på hotellet och i bostäder bredvid. Det hade vi mycket besvär med under hela kriget utom sista året. Det var stora leveranser till marinen och armen i Argentina mm. Men annars var det förbjudet att visats i Karlskoga för utlänningar. Så kom det någon så sög vi dom direkt. De var väldigt måna om detta nere i Bofors. Jag var där och undervisade tjänstemän om vad de skulle göra om de fick se någon främling.

Sedan blev det fråga om utredning och den föll på mig. Som väl var så ordnade sig allt kvickt. Det var ju inte alls fråga om sabotage. De hela gick till så att de kokade trotyl. Den gjöts i formar av papp som var strukna med shellack. Sedan svarvades dessa trotylstycken till lämplig dimension för olika sorters kanoner. När de shellackerade papphylsorna svarvades bort följde det med en massa trotyl när det gällde mindre dimensioner. Då hade de kommit på att spara en massa trotyl genom att koka om den trotyl som var bemängd med papp och shellack. Detta gjordes i en stor öppen gryta som innehöll 200 liter. Det var i regel två eller tre krutbruksarbetare som skötte denna kokning. Men bredvid, i samma hus, låg sex torpeder och sju minor – eller så var det tvärt om. Dessa samt tvåhundra liter trotyl var den första smällen det.

Det gick till så att på grund av shellacken – den är ju eldfängd – så hände det då och då att grytan med trotyl tog eld och lågorna slog upp mot taket. Men de där gamla krutbruksarbetarna var inte ängsliga för detta för de hade en brandslang liggandes på golvet bredvid. När det slog eld kastade de upp slangen i grytan och skruvade på vattnet. Så dog lågorna på en gång. Men så kommer den här olyckan. De två som skötte detta hade fått en lärling, en grabb, dit. Hur länge han hade varit där kommer jag inte ihåg men han var ju ung och oerfaren i alla fall. Han lämnades ensam med den kokande grytan för de hade gått på rast. När det slog eld blev han rädd och sprang därifrån. Då antändes taket. Och det var början på eldsvådan. Det brann ungefär 20 minuter innan det small och då hade Björkborns brandkår, alltså krutbruksarbetare, hunnit med att bilda en ring runt kåken där och fått fram slangar och började spruta på det hela. De var så nära att de gick åt allihop och brandchefen också för han fick en tegelvägg över sig. Det var den röken vi såg när vi åkte dit. Det brann ju ändå tills jag kom fram.

Men sedan blev det en väldigt besvärlig identifiering. De var så brända alla och det ju en läkarfråga egentligen. Jag minns bara en som identifierades genom en nyckelknippa som han haft i en bakficka. Han hade ramlat baklänges av smällen och då var kläderna på baksidan

¹ Bevakningskompani

kvar men annars var de borta helt. Han var bränd och liten som en dvärg- han hade krympt av hettan. Alla identifierades.

(Tog man hand om er som varit med?)

Ingenting. Det var inte modernt. Jag har tänkt på det många gånger men det var aldrig tal om det. Vi pratade ju med varandra och jag fick säga att det var otäckt. Jag berättade öppet om detta. Ungefär som det här samtalet.

Men jag kan inte minnas vad tidningarna skrev och minns inte att jag blev intervjuad av någon. De kom inte på att jag varit med där. Det var landsfiskalen de intervjuade. Jag talade inte om det med några andra än polisen om att jag hade varit med.

(Att åka dit direkt igen?)

Jo – men det vart jag beordrad till. Landsfiskalen sa att du måste följa med.

Jag kan inte minnas att jag var i någon panik där i nians skyddsrum men jag var trött. Och jag hade ont. Det dröjer ett tag innan värken kommer. Men från en sjukstation där fick jag starka värktabletter. Jag var blåslagen och väldigt stel men jag tror att jag försökte att inte låtsas om det där. Jag var allt sårad – det är ingen tvekan om det.

Jag måste ju ha varit bra chockad. När jag kom hem så blev jag utskälld av värdinnan som bodde på nedre våningen. Vi bodde uppe i en tvåfamiljsvilla på Skolgatan. Hon kom emot mig och skällde ut mig för det hade varit sådant oväsen på övre våningen hela natten. Och det berodde på att våra närmaste vänner, som bodde på Karls-Åby, hade evakuerats till oss. Min fru hade tagit hand om dem. De låg på madrasser. Och då skällde hon ut mig för att det varit sådant oväsen hela natten. Men då brast det då skällde jag tillbaka ordentligt. Jag var ju naturligtvis inte i balans.

(Hängt med hela livet?)

Nej – men jag vet ett år senare ungefär så var jag i Örebro hos polisen. Det var fråga om att vi skulle ha en luftvärnsövning i stor skala och jag hade fått för mig att jag skulle inhämta en del erfarenheter. Örebropolis hade haft en stor övning tidigare och jag satt i polishuset. Då talade de om att det ha smällt i Björkborn. Då kände jag hur det knöt sig i magen. Men jag vräkte mig i bilen. Med gasen i botten körde jag dit.

Det var ett hus där de höll på och tillverkade riktade sprängmedel. De gjorde sprängdegen som i en blomkruka och detta sattes väl i något pansarvapen. Det huset sprang i luften men ingen som dog. Där fungerade utblåsningsväggen. En ingenjör fick överarmen avslagen. Men då vet jag att jag kände en chock av det. Jag har också minne av att om man hörde någon väldigt smäll så ville man reagera.

(Eftersnack – debriefing?)

Det var aldrig en tanke på att någon utomstående skulle hjälpa till. Och förresten var man ju så fullt sysselsatt för den där utredningen var inte gjord i en handvändning. Det skulle skrivas Sedan kom Sprängämnesinspektionen och då skulle jag vara med honom i flera dagar. Så jag var ju hårt engagerad och det gjorde nog sitt till att det gick lättare.

(Regeringen?)

Militären vid I2 och landshövdingen var mest berörda. De skötte ju bevakningen – landstörmen hörde till dem också.

Vi var på plats och gjorde utredningen. Då gick det en massa gubbar och bar på granater. Det var frivilliga krutbruksarbetare som hade åtagit sig att bära. Granaterna var utspridda över hela området. Detta var ett farligt jobb för en del var laddade och andra oladdade. Men de kunde nog känna igen vilket de var. Men jag tyckte de var friska när de bar dem till bestämda ställen och lade dem i högar.

Sedan kom ju ryktet att detta var något fruktansvärt för krigsmakten för att det hade tagit bort huvuddelen av den lagrade ammunitionen för marinen och luftvärnet. Det var ju rykten men det sades bl.a. att det skulle vara 40 000 luftvärnsgranater som sprang i luften och det utgjorde hela Sveriges lager av luftvärnsammunition. Men jag tror inte på det.

(Utrymma?)

Inget mer än Karls-Åby behövde utrymmas och det var bara fönsterrutor så det sattes det in ny rutor. Det var nog bara två nätter som de bodde hemma hos mej – de hade ett rum som vette mot Björkborn och där var fönstren borta.

(Panik som Nils Parling skrev i boken Sodom?)

Detta såg jag inget av. Jag måste ju tillbaka med detsamma och tror att det var överdrivet. Det regnade granater men jag har inte hört talas om att de kom längre bort än på gårdarna där. Och de var ju stora – de största var 15 cm haubitsar. De här små 40 mm-granaterna flög väldigt. De kom inte som projektiler utan flög iväg ändå. Och de låg ju överallt – de flesta var oladdade. De kom uppifrån, snurrande som den på isen, och blev liggande. Skräckslaget var det då. Jag har allt några luftvärnsgranater kvar efter det där.

(Förstämning under lång tid?)

Ja visst var det. Väldig mycket sorg.

Men sedan blev det ett intensivt uppbyggnadsarbete. Det kom 1100 byggare – rallare helt enkelt – för att bygga upp. Medföljande var kortspelare, horor och hallickar. Det var en jädrans cirkus och poliserna jobbade som slavar. Det fanns på den tiden något mycket egendomligt. Ångbryggeriet på Näset hade rätt att sälja öl backvis genom ett fönster i fabriken mot att vederbörande köpare bara angav ett namn som skrevs ner i en bok. Detta protesterade vi i polisen emot men det hjälpte inte. Det var en gammal rättighet som de hade kvar.

Värmlands Brandhistoriska Klubb